

Česlovas Kalenda

EKOLOGINĖS ETIKOS TAPSMAS

Vilnius, 1998

UDK 174
Ka-185

Kalenda Č. Ekologinės etikos tapsmas. - V.: VPU leidykla, 1998. - 18 p. - Bibliogr.: p. 14 (17 pavad.).

Leidinyje aptariamos ekologinės etikos, kaip šiuolaikinių etikos tyrimų sudamosios dalies, kilimo priežastys, mokslinės ir filosofinės ištakos, turinio struktūra, ekologinės dorovės principų pagrindimo ypatybės.

Darbas apsvaistytas Vilniaus pedagoginio universiteto Pedagogikos ir psichologijos fakulteto Etikos katedroje 1998 m. vasario 25 d. (protokolas Nr. 14) ir rekomenduotas spausdinti.

Recenzantai:

dr. Jonas Balčius,
dr. doc. Vincentas Žemaitis.

Ekologinė etika, kaip atskira etikos tyrimų sritis, yra XX amžiaus, ypač paskutiniųjų trijų dešimtmečių, kūdikis. Tiesa, apmąstymų bei idėjų apie žmogaus ir gamtos sąveikos moralinę prasmę buvo ir anksčiau, praktiškai per visą žmonių giminės istoriją. Juk gamta buvo toji pradinė aplinka, su kuria žmogus susidūrė ir į kurią turėjo atsizvelgti, kurią reikėjo jam pažinti, kad galėtų gyventi bei veikti. Kaip tik žmogaus sąveikoje su aplinkine natūraliąja realybe pradėjo formuotis sistema draudimų (tabu), turinčių daugiausia ekologinę reikšmę (ką ir kaip medžioti, rinkti, valgyti, tęsti giminę ir pan.). Iš ekologinės kultūros išaugo įvairūs ritualai bei apeigos, žmonių santykių ir veiklos reglamentacijos normos, t.y. vadinamoji normatyvinė kultūra (12, 21-22). Vėliau beveik visa ekologinė kultūra buvo įtraukta į normatyvinę kultūrą. Šiandien daugybė gamtonaudos normų turi socialinių (teisinių, administracinių, religinių, higienos ir kt.) nuostatų formą. Kita vertus, labai išsiplėtė materialinės kultūros sfera. Tačiau pastaroji orientuojasi daugiausia į visuomenės bei individo poreikius, o ne į gamtą. Todėl ekologinė kultūra labai nuskurdo, žmogaus santykis su gamta deformavosi. Tokios padėties pasekmė - vadinamoji ekologinė problema, kuri virto viena iš aktualiausių ir neatidėliotinai sprendtinų globalinių problemų. Šiomis sąlygomis ekologinės etikos iškilimas buvo žmonijos raidos perspektyvomis susirūpinusios, gamtai neabejingos sąmonės reakcija į tai, ką istoriosofai pavadintų istorijos išsūkiu, t.y. reakcija į civilizacijos plėtroje susiklosčiusią gyvybei nepalankią ekologinę situaciją.

Ekologinė krizė

Nors prieštaravimas tarp žmogaus ir gamtos ypač paastrėjo mūsų laikais, bet jis kilo kur kas anksčiau. Ekologiškai negatyvių reiškinių ėmė sparčiai gausėti nuo tada, kai įvyko vadinamoji neolito revoliucija, t.y. maždaug prieš 10-12 tūkstančių metų. Tada žmonės iš medžioklės ir rankiojimo perėjo į gaminamąjį ūkį. Tiesa, nebuvo idealu ir iki minėtų pokyčių. Mat išmokę išgauti ugnį ir įgudę nukauti stambius žvėris, žmonės senovėje taip pat sukeldavo negatyvių ekologinių padarinių (išnaikindavo kai kuriuos gyvūnus, išdegindavo miškus). Tačiau visuminis antropogeninis poveikis biosferai tuo metu buvo, galima sakyti, nežymus.

Visiškai kitokia padėtis susidarė tada, kai atsirado gyvulininkystė, žemdirbystė, o ypač - pramonė. Šios ūkio šakos remiasi tokiais žmogaus santykio su gamta principais, kurie iš esmės keičia jos pavidalą. Kol vyravo kaimo gyvenimo būdas, žmogus labai priklausė nuo natūralių sąlygų, sezoninių ritmų. Kaip tik ši aplinkybė ugdė žemdirbio sieloje pagarbą gamtai. Kas kita - gyvenimas mieste, kuriame jau feodalizmo periodu suklestėjo amatininkų pramonė ir žmogus našesniais įrankiais galėjo augančiu mastu imti iš gamtos žaliavą, ją perdirbti ir vartoti. Įvykus pirmajai

(garo variklio panaudojimas) ir antrajai (elektros panaudojimas) pramoninei revoliucijai, iš esmės pakito gamybos technologija, o kartu ir žmogaus santykio su gamta pobūdis. Įsibėgėjusi industrija reikalavo vis naujų ir naujų aukų iš gamtos.

XX amžiuje mokslo bei technikos revoliucija keleriopai padidino galimybes veikti gamtą. Antropogeninis poveikis aplinkai įgavo neregėtą mastą, o negatyvūs ūkinės veiklos padariniai ėmė reikštis ir teritorijose, kurios tiesiogiai neliečiamos, bet yra susijusios pagal medžiagos apykaitos dėsnius.

XX amžiaus antrojoje pusėje žmogaus santykių su gamta istorijoje prasidėjo naujas etapas - globalinė ekologinė krizė. Pabrėžtini du pagrindiniai jos analizės aspektai:

- aplinkos tarša, dėl kurios gamta degraduoja, nespėdama apsivalyti, nyksta biorūšys, irsta ekosistemos ir prastėja žmonių sveikata;
- dėl gyventojų skaičiaus ir poreikių augimo smarkiai eksploatuojama gamta, senka neatsikuriantys ištekliai, kurių gali nelikti būsimums kartoms.

Kaip išėiti iš krizės?

Literatūroje, kurioje aptariama ekologinė problema bei jos sprendimo būdai, išsiskyrė skirtingos nuomonės. Jas galima suskirstyti į keturias grupes (pavadinimai sąlygiški):

1. *Grižimo etika*. Tai ekologinio judėjimo kryptis, radikaliai prieštaraujanti šiuolaikinei civilizacijai, ieškanti elgesio pavyzdžių bei gyvensenos standartų tradicinėse kultūrose ir raginanti gaivinti natūralų gyvenimą, buvusį praeityje.
2. *Kosminio laivo etika*. Žemė - tai žmonijos kosminis laivas, kurio ištekliai riboti. Todėl būtina viską totališkai normuoti bei planuoti (ypač gimtamumą) ir, įvedus autoritetinę valdžią (ekodiktatūrą), priversti žmones elgtis pagal ekologinius dėsnius-įstatymus.
3. *Gelbėjimo valties etika*. Jos pagrindinė idėja - leisti dabartinėms tendencijoms natūraliai plėtotis iki globalinės katastrofos, o tada, reikia manyti, geriausioji žmonijos dalis nežus ir susiras tinkamą civilizacijos plėtos kelią.
4. *Humanistinė ekologinė etika*. Ji vengia kraštutinumų, ieško įtaigių žmogaus ekologinės sąmonės ugdymo būdų, įgalinčių ekologinį imperatyvą paversti doroviniu imperatyvu. Tokio imperatyvo įsitvirtinimas visuomenės gyvenime reikštų kokybinį žmonių sąmonės bei elgesio pasikeitimą, atveriantį kelią naujai, ekologinei civilizacijai plėtotis. Tai ir būtų tikrasis ekologinės problemos išsprendimas. Žinoma, jis reikalauja ilgo

ir sunkaus darbo, tautų bei valstybių susitelkimo, individualių ir kolektyvinių pastangų.

Ekologinės problemos sprendimas - ne vien aplinkosaugos institucijų, bet kiekvieno žmonių giminės atstovo pirmaeilis uždavinys. Tai reiškia, kad žmogaus dorovinio brendimo jau negalima užsklęsti vien žmonių savitarpio santykių rate - būtina į dorovės sferą įjungti ir žmogaus santykius su gamta. Vadinasi, *ekologinė etika tampa neatskiriama šiuolaikinės etikos dalimi, kuri pagrindžia kiekvieno iš mūsų atsakingo elgesio gamtos atžvilgiu būtinybę ir nubrėžia mūsų elgesio dabarties pasaulyje dorovinius orientyrus.*

Ekologija: nuo augalo iki asmenybės

Ekologijos terminas šiandien labai dažnai ir labai įvairiai vartojamas. Net neaišku, kas tai yra - teorija ar praktika, mokslas ar masinis judėjimas, mąstymas ar elgesys? Kodėl šis žodis toks populiarus ir kodėl juo pasinaudota pavadinant vieną iš etikos krypčių? Beje, išsamumo dėlei reikia pastebėti, kad pasitaiko ir kitokių pavadinimų: *aplinkos etika, gamtos etika, biosferinė etika, globalinė etika* ir kt. Tačiau labiausiai paplito ekologinės etikos terminas. Ir, matyt, neatsitiktinai.

Pagal pradinę reikšmę, kurią šiam žodžiui (graikų k. *oikos* - namai, buveinė, *logos* - mokslas) suteikė vokiečių biologas Ernstas Haeckelis 1866 m., ekologija yra mokslas, tiriantis gyvųjų organizmų ir aplinkos ryšius. Patys organizmai - tai biologijos objektas, o aplinką tiria geografija, geologija, klimatologija bei kiti mokslai. Žmogus iš pradžių liko už ekologijos ribų.

XX amžiaus pradžioje švedų mokslininkas Jakobas von Uexküllis įjungė į biologiją ir aplinkos sąvoką. Jis kalbėjo apie organizmo aplinką kaip faktorių kompleksą, kuris veikia organizmą ir kurį organizmas veikia. Aplinka - tai subjekto veiklos produktas. Skirtingos gyvos būtybės turi skirtingą aplinką (9).

Aplinkos kategorijai tampant vis svarbesniu ekologinio tyrimo objektu, plėtėsi ir ekologijos problematika, kol pagaliau į tyrimo lauką buvo įjungtas ir žmogus. Tačiau žmogaus santykis su gamta specifiškas: tai jau ne gamtinis fenomenas, o kultūros faktas. Dėl to ekologiją, kaip gamtos, arba aiškinamąjį, mokslą, reikėjo papildyti humanitariniais, arba suprantamaisiais, mokslais, tarp jų - etika.

Taigi kilusi iš botanikų tyrimų ir įgavusi taikomąjį aspektą (pvz., kova su žemės ūkio kenkėjais), ekologija nedelsdama peržengė biologijos ribas ir kaip savarakiškas mokslas ėmė gilintis, be jau anksčiau minėtų objektų, ir į žmogaus bei visuomenės santykius su gyvenamąja aplinka (natūralia ir dirbtine, pvz., miestu). Populiariai kalbant, ekologija per trumpą laiką nuėjo kelią nuo augalo iki asmenybės. Ekologijos sąvoka taip išsiplėtė, kad ji virto bendru moksliniu požiūriu į bet

kokio objekto ir aplinkos ryšius, būtinus to objekto egzistavimui. Šiuo atveju predikatas "ekologinis" reiškia bendrą pradą, kuris persmelkia visą tikrovę - nuo mikroorganizmų iki aukščiausių žmogaus dvasios aukštumų bei asmenybės dorovinio elgesio, šitaip susaistydama pasaulį organiškąsias vientisybės gijomis.

Tačiau dorovinis elgesys - tai privalomybės realizavimo sfera. Vadinasi, kyla klausimas, kaip pereinama iš esamybės į privalomybę, iš fakto - į vertybę. Jungiamoji grandis yra pats žmogus, užimantis ypatingą vietą būties struktūroje, priklausantis dviems pasauliams - gamtos ir kultūros. Kultūros, kaip tiesioginės erdvės, kurioje žmogus gyvena, kūrimas vienaip ar kitaip keičia gamtos pasaulį, deformuoja jo struktūrą, o tam žmogus negali būti abejingas, nes gamta - jo gyvybės ir sveikatos šaltinis, žmogaus, kaip rūšies, išlikimo garantija. Suvokdamas savo priklausymą nuo gamtos ir puoselėdamas viltį tęsti žemiškąją egzistenciją, žmogus renkasi tokią elgesio strategiją, kuri palaiko gamtos dinamišką stabilumą, kartu išsaugodama ekologinę žmogaus egzistavimo nišą. Kaip tik tokiai elgesio strategijai apibrėžti bei pagrįsti yra kuriama ekologinė etika.

Praktiškai ši strategija realizuojama taip. Ekologija, kaip mokslas, tiria gamtos (augalijos, gyvūnijos, vandens, dirvos, oro ir pan.) reiškinius bei procesus ir formuluoja dėsnius, kuriais remdamasis žmogus gali prognozuoti savo veiklos padarinius gamtoje. Atsižvelgdamas į tų padarinių (pokyčių gamtoje) pobūdį bei prasmę, į tai, ką jie reiškia pačiai gamtai ir žmogui (dabartinei ir būsimums kartoms), žmogus juos vertina gėrio ir blogio požiūriu ir pagal šias kategorijas formuluoja savo elgesio principus, tikslina bei koreguoja veiklos strategiją, imasi konkrečių priemonių jai įgyvendinti.

Tačiau žmogaus daromas blogis ne visada yra akivaizdus, iš karto pastebimas gamtoje. Jei, sakysim, piktavalis asmuo nulaužė medelį, išdraskė paukščio lizdą ar pripylė į upelį nuodingų medžiagų, tai kiekvienam elementaraus išprusimo visuomenės nariui aiški tokių veiksmų neigiama ekologinė charakteristika. Tačiau dažnai nemažos dalies šios srities blogio tuoj pat nepamatysi. Jis, tarsi didesnioji ledkalnio dalis, slepiasi už laiko intervalų ir išryškėja visai kitose vietose netikėtais potvyniais ar sausromis, įvairiomis ligomis ar "nutilusiais pavasariais". Žmogaus veiklos sukeltas ekologinis blogis yra daugiaveidis ir klastingas. Kai kurios jo apraiškos atpažįstamos tik taikant ilgalaikį stebėjimą (monitoringą) ir tiksliai mokslinės analizės dėka. Štai kodėl, anot vokiečių filosofo Vittorio Heselės, "žmogus, visiškai neišmanantis chemijos ir biologijos, vargu ar gali pasakyti ką nors vertinga apie konkrečias etines mūsų meto problemas, net jeigu jis išstudijavo visą etikos tradiciją, pradedant Platonu ir baigiant Šeleriu" (19, 99).

Aptarta aplinkybė leidžia daryti išvadą, kad *ekologinė etika yra glaudžiai susijusi su moksliniu gamtos procesų pažinimu ir sudaro mokslo bei technikos epochos žmogaus savimonės turinio vieną iš aspektų.*

Ekologinės etikos filosofinės ištakos

Ekologinės etikos ištakų randame jau senovės filosofijoje, kuri žmogų suvokė gamtos plotmėje ir laikė jį vieningą su visa natūraliąja realybe. Antai senovės graikų filosofas Herakleitas buvo ne tik didis savo laikų “fizikas” (gamtos aiškintojas), bet ir mąstytojas, natūralistinių žinių pagrindu rentęs antropologiją. Anot jo, garbingai žmogus gali gyventi tik pažinęs gamtos būties dėsnius ir savo veiklą suderinęs su kosmoso logika. Mat, Herakleito manymu, gamtoje glūdi protingas pradas - *Logos*, kuris lemia kosmoso vientisumą, tvarką bei grožį ir kuris atlieka harmonizuojantį vaidmenį ir žmogaus sieloje bei gyvenime. Įsiklausydamas į gamtos balsą, žmogus gali pažinti gerį ir pasiekti tobulumo. Šios idėjos vėliau buvo plėtojamos stoikų, kurie irgi kalbėjo apie vieningą, suderintą pasaulio tvarką ir žmogaus moralinę nuostatą jos laikytis. Kita vertus, stoikai atskyrė žmogaus prigimtį nuo visų kitų gyvų būtybių prigimties, tuo pabrėždami išskirtinę žmogaus vietą pasaulyje ir skatindami instrumentalistiškai vertinti gamtą. Pastaroji viduramžiais buvo desakralizuota ir krikščionybės teologų traktuojama kaip moralinio nuopolio paliesta realybė, kurią būtina tobulinti bei vaduoti iš blogio. Kartu krikščionybė skelbė dieviškojo gamtos ir žmogaus kūrimo ir bendro jų likimo idėjas, ugdė pagarbą ir meilę gamtos daiktams bei padarams kaip Dievo žodžio įsikūnijimui. Ypač šias idėjas išpopuliarino italas Džovanis Bernardonė, tapęs vienuoliu Pranciškum Asyžiečiu, įkūręs Mažesniųjų brolių ordiną, 1228 m. Bažnyčios kanonizuotas, o mūsų laikais (1980) Vatikano paskelbtas Šventuoju gamtos apsaugos globėju. Šv. Pranciškus Asyžietis savo elgesiu bei žodžiu siekė įgyvendinti žmogaus ir gamtos santarvę. Jis mokėjo rasti bendrą kalbą su paukščiais, žvėrimis ir žuvimis, visus gyvius gerbė ir mylėjo, vadino juos broliais ir seserimis. Jis nežiūrėjo į gamtą iš aukšto ir netroško jos jėga užvaldyti. Šiuo atžvilgiu jis nuėjo toliau Bažnyčios tėvų platonizmo, ir jo santykiui su gamta apibūdinti taikytinas *teistinio panpsichizmo* terminas (16, 46).

Krikščioniškieji viduramžiai, desakralizuodami gamtą, psichologiškai parengė žmones ją moksliskai tyrinėti. Remiantis dar antikoje suformuluota atomizmo idėja, gamta buvo suvokta kaip struktūriškai skaidoma, materialiai bei pasyvi realybė, labiau panaši į mechanizmą, o ne organizmą. Naujųjų laikų gamtotyra ją traktavo eksperimentiškai - kaip funkcinių parametrų sumą, valdymo objektą, medžiagų bei energijos šaltinį, o gyvulius - kaip besieles mašinas. Tokia gamtos samprata, aišku, nežadino dorovinių jausmų, bet ji buvo palanki industrinės civilizacijos plėtrai.

Pirmasis emociškai bei kritiškai reagavęs į Vakarų Europos civilizaciją, paremtą mechanistine gamtos samprata, buvo XVIII a. prancūzų mąstytojas Ž.Ž.Ruso. Jis atkreipė dėmesį į sudėtingą gamtos, kultūros bei civilizacijos sąveiką ir at-

gaivino kai kuriuos elementus, būdingus Senovės Graikijos kinikams, kurie pirmieji Europoje ėmė kritikuoti kultūrą kaip veiksnį, nutolinantį žmogų nuo gamtos ir prievartaujantį jo prigimtį. Pasak Ruso, žmogus mąstydamas kuria vaizdus, kurie jam pakeičia tikrovę ir tampa gyvenimo gairėmis. Refleksija atskyrusi žmogų nuo natūralių poreikių tenkinimo ir skatinusi dirbtinį aktyvumą. Pastarasis sukėlęs daugybę ydų ir suardęs pirminį žmogaus vientisumą. Ruso kūrybai būdingi ir stoicizmo motyvai, kurie įsipina į jo ontologizuotą etiką: gamtos pasaulis esąs dieviškai sutvarkytas, todėl gėris yra gyvensena, atitinkanti gamtą.

Ruso, žinoma, klydo laukinio žmogaus instinktuose ieškodamas patikimų gairių gerovės ir laimės visuomenei kurti, bet jo šūkis "Atgal į gamtą!" buvo ir lieka reikšmingas. Jis ragina žmogų nepamiršti savo gyvosios prigimties, savo gyvybės ištakų, deramai vertinti gamtą.

Natūralistinis Ruso misticizmas klibino mechanistinio racionalizmo pagrindus, teikė impulsų romantizmo plėtotei. Romantikų kūryboje gamta suvokiama kaip paslapčių, dvasios, gėrio ir grožio šaltinis, į kurią panirusi žmogaus siela patiria būties pilnatvę. Šių kūrėjų mąstymui būdingas *panteizmas*, pabrėžiantis žmogaus ir gamtinės aplinkos vienybę. Kaip tik panteistinę pasaulėžiūrą sudarė XVIII-XIX amžių sandūroje subrendusios vokiečių filosofijos pagrindą. Antai Frydrichas Šelingas žvelgia į gamtą teleologiškai, t.y. mato joje tam tikrą tikslingą jėgą, kuri kyla iš Dievo gelmės ir savikūros procese pasiekia subjektyvumo bei sąmoningumo lygmenį. Sudvasintas gamtos vaizdas, suprantama, skatino pagarbų santykį su ja. Tačiau panteizmu grindžiama žmogaus ir gamtos vienybė yra abstrakti, egzistuojanti tik žmogaus sąmonėje. Dėl to vidinis gamtos turinys neretai įgudavo priešingą natūralumui pobūdį. Neatsitiktinai Georgo Hėgelio mąstyme panteizmas evoliucionavo į panlogizmą, t.y. pažinimo, proto viešpatavimą, ir šioje filosofijoje gamta virto logine sąvokų sistema. Ir vis dėlto iš panteistinio podirvio kilusios filosofinės sistemos, grąžinusios gamtai tikslingumą bei subjektyvumą ir įveikusios siaurą individualistinį žmogaus Aš, suvaidino pozityvų vaidmenį žadinant dorovinius jausmus gamtos atžvilgiu. Vokiečių filosofų idėjos buvo perimtos kitų mąstytojų, toliau plėtojamoms ir net praktiškai įgyvendinamos. Tai akivaizdžiai rodo XIX a. viduryje Amerikoje susiformavusi filosofinė srovė - *transcendentalizmas*.

Transcendentalistai žavėjosi vokiečių romantikų mokykla, kritikavo švietėjų filosofiją, kūrybinio įkvėpimo ieškojo religijoje, poezijoje. Gamtą jie laikė pripildytą neišsenkamos dvasinės jėgos, kurią pajausdamas, žmogus doroviškai tobulėja ir savo asmenybe reprezentuoja viršjuslinę idealią transcendenciją. "Dorovinis dėsnis glūdi gamtos centre, ir jo spinduliai pasiekia visus jos karalystės kampus. Jis iškyla kaip bet kokios medžiagos, bet kokio santykio, bet kokio proceso esmė. Visa, su kuo mes susiduriame, moko mus..." - rašė transcendentalizmo pradinin-

kas Ralfas Emersonas. Antai bangų nušlifuota uola moko žveją dvasios stiprybės, žydras dangus teikia ramybės, atviras horizontas - jėgų ir t.t. (17, 23-30).

Transcendentalistai žmonijos nelaime laikė tai, kad ji per greitai atsiplėšė nuo motinos gamtos ir atsidavė civilizacijai, materialinės naudos vaikymuisi. “Gamta puolama prekybos, lydimos pinigų, kredito, garo, geležinkelių, kurie graso pakirsti žmogaus padėti ir įsteigti naują pasaulinę imperiją, dar tironiškesnę negu Babilonas ir Roma”, - pabrėžė R.Emersonas (7, 315). Jo bendramintis Henris Deividas Toro, bodėdamasis savo meto visuomenės gyvenimu, pasitraukė į nuošalų gamtos kampelį, kur rašė dienoraštį, mąstė apie žmogaus buvimo šioje žemėje prasmę. Tokiu savo elgesiu jis, draugų ir tyrinėtojų pramintas “gamtos bakalauru”, “tyro oro ir laisvos erdvės filosofu”, norėjo paskatinti žmones pažinti ir mylėti gamtą, nes tik ji, o ne miestų statiniai esą tikrieji žmogaus namai (13). Pasak C.O’Haros, H.D.Toro sukūrė aplinkos filosofiją, kuri primena “giliają ekologiją” (6, 23).

H.D.Toro plėtota gamtos ir žmogaus harmonijos idėja giliai paveikė vėlesniuosis kultūros veikėjus, tarp jų Levą Tolstojų ir Mahatmą Gandį. L.Tolstojus savo kūryboje irgi supriešina natūralų, t.y. gražų, harmoningą, būdingą Gamtai, gyvenimą su nenatūraliu, t.y. sukurtu paties žmogaus ir darančiu jį nelaimingą, gyvenimu. Šie mąstytojai skelbė visuotinės meilės ir nesipriešinimo blogiui jėga idėjas, propagavo dorovinio asmenybės tobulinimosi, gailestingumo, žalos nedarymo jokiai gyvai būtybei idealus.

XIX a. pabaigoje rusų filosofas Vladimiras Solovjovas sintetino poetišką Rytų išmintį su racionalistine Vakarų filosofija ir, gamtą traktuodamas kaip vieningą gyvąją būtį, kūrė ekologinę filosofiją bei organišką etiką. Jis skyrė tris žmogaus santykio su gamta tipus: 1) paklusimas gamtai, 2) gamtos pajungimas sau, 3) gamtos idealios būklės teigimas, t.y. “žmogus naudojasi savo pranašumu gamtos atžvilgiu, kad išaukštintų ne tik save, bet ir ją” (14, 427). V.Solovjovas manė, kad be dorovinio santykio su gamta bei atsakomybės už jos ateitį žmogaus būtis negali būti doroviškai visavertė. Žavėdamasis budizmui būdingu gailestingumu visoms gyvoms būtybėms, aukščiausią dorovės principą jis apibrėžė taip: “dorovinė valia apskritai privalo laikyti savo tikroju objektu visas būtybes ne tik priemonėmis, bet ir tikslu” (14, 578).

Universalioji XX amžiaus etika

V.Solovjovas jau XX a. išvakarėse numatė, kaip toliau plėtosis etika. Naujasis šimtmetis šią prognozę patvirtino. Pagrindinė raidos kryptis paženklinta bent dviem reikšmingom ypatybėm. Pirmiausia *plečiasi žmogaus etinio aktyvumo sfera*, apimdamą ir nežmogiškas gyvąsias būtybes, taip pat visą kitą gamtą. Kitas šios teorinės

raidos bruožas - augantis susidomėjimas klasikine Rytų kultūra, jos etinėmis sistemomis bei tradicijomis, pasižyminčiomis universaliu doroviniu santykiu su visa esamybe. Stiprėja įsitikinimas, kad Vakarų kultūra, atsisakiusi moralinio požiūrio į gamtą, tapo dvasiškai sekli ir vienpusiška.

Ryškiu paminėtos tendencijos pavyzdžiu galima laikyti Gyvąją Etiką (Agni Joga). Taip buvo pavadintas 1923-1937 m. Jelenos ir Nikolajaus Rerichų išleistas 13 tomų leidinys, kuriame dėstomos daugiausia Indijos mąstytojų mintys bei gyvenimo maksimos. Tas leidinys buvo verčiamas į kitas kalbas ir leidžiamas daugelyje pasaulio šalių. Lietuvoje ištikimas šių idėjų sekėjas bei populiariojas buvo Steponas Stulginskis (1908-1995).

J. ir N.Rerichai, dvasines Rytų tradicijas siedami su XX a. procesais, siekė atverti žmogaus dvasinio atgimimo perspektyvą. Judėjimą skatino pastangos priešintis dvasiniam visuomenės nuosmukiui, kurį sąlygojo prieštaravimas tarp techninės civilizacijos plėtos ir dvasinės kultūros raidos. Viena šio prieštaravimo sukeltų blybių - žmogaus atitrūkimas nuo gamtos. Gyvoji Etika siekia žadinti žmogų dvasinei evoliucijai, sintetiškam mąstymui, kosmoso harmonijos bei grožio pajautimui.

J. ir N.Rerichai ieškojo ontologinių dorovės pagrindų, absoliučių vertybių, teigiančių dorovinio tobulėjimo galimybę. Gailestingumas ir neprievarta - svarbiausios jų doktrinos idėjos. Gyvoji Etika įkūnijo universalųjį dvasingumą, kuriame organiškai dera mokslinis, filosofinis-dorovinis ir poetinis pasaulio suvokimas bei įprasminimas. Iš Gyvosios Etikos knygų trykšta mintys, skatinančios žmogų mažiau galvoti apie save, o daugiau apie kitus, atsisakyti nekontroliuojamo vartojimo, nepervertinti savo žinių, puoselėti dvasios discipliną bei saiko jausmą. "Galvokite, kad niekas nepriklauso jums, tuo lengviau nesugadinsite daikto. Galvokite, kad geriau puošti kiekvieną vietą, tuo tikriau susilaikysite nuo šiukšlinimo. Galvokite, kad kiekvienas naujas daiktas turi būti geresnis už seną, tuo sutvirtinsite kilimo kopėčias", - sakoma viename Gyvosios Etikos veikalų (11, 254). Tai puiki ekologinio-dorinio ugdymo programa.

Universaliają etiką kūrė ir didysis humanistas, vokiečių ir prancūzų mąstytojas, protestantų teologas ir kultūros filosofas, muzikas ir medikas, Nobelio taikos premijos laureatas (1952) Albertas Šveiceris, kurį A.Einšteinas pavadino vieninteliu XX a. šventuoju. Jis taip pat ieškojo išeities iš kultūros krizės ir tą išeitį matė dvasiniame žmogaus atgimime, ypač doroviniame tobulėjime. A.Šveiceris irgi gilinosi į indų religijas, kurios patraukė jį dvasingumu, gailestingumu kiekvienai gyvybei, bet kartu ir atstūmė, nes jose intelektualinė būseną neperauga į energingą gėrio įgyvendinimo veiklą. Šiuo atžvilgiu pirmenybę jis teikė krikščionybei, kurioje dvasingumas ir aktyvus moralumas sutampa. Tokiu keliu ėjo ir pats A.Šveiceris, rodydamas nuostabų žodžių ir darbų vienovės pavyzdį.

A.Šveiceris instinktyviai jautė ir protu suvokė visos gyvybės vientisumą ir jos

puoselėjimą laikė svarbiausiu moraliniu žmogaus gyvenimo tikslu. Nors būtis iškyla pirmiausia kaip gamta, bet jos pažinimo A.Šveiceris nelaiko atrama etikai, todėl jis apeliuoja į universalią patirtį - žmoguje glūdinčią valią gyventi, kurią laiko paslaptinga universumo jėga ir iš kurios kildina didžios pagarbos gyvybei principą - visos moralės pradžia ir pabaiga, atsakomybę už visą pasaulį ir žmogų. "Etika - tai begalinė atsakomybė už visa, kas gyva", - rašė A.Šveiceris (8, 327). "Remdamasis atsakomybe, kurią jaučiu, turiu nuspręsti, ko privalau atsisakyti iš savo gyvenimo, savo nuosavybės, savo teisių, savo laimės, kiek aukoti savo laiko ir ramybės ir ko bei kiek pasilikti sau" (8, 338).

Išsamia bei nuoseklia laikydamas tik tokią etiką, kuri neapeina dorovinių žmogaus santykių su gyvūnais, augalais bei kitomis gyvybės formomis, A.Šveiceris tapo ekologinės etikos dvasiniu įkvėpėju bei pradininku, nors jis pats apie ekologines problemas nekalbėjo. A.Šveicerio didžios pagarbos gyvybei etika iškilo kaip reikšminga XX a. humanizmo plėtotės gairė, iškalbingai bylojanti, jog *civilizacijos sujungimas su kultūra, o kultūros - su universaliąja etika yra gyvybinis žmonijos tolesnės raidos poreikis bei neatidėliotino sprendimo reikalaujantis uždavinys.*

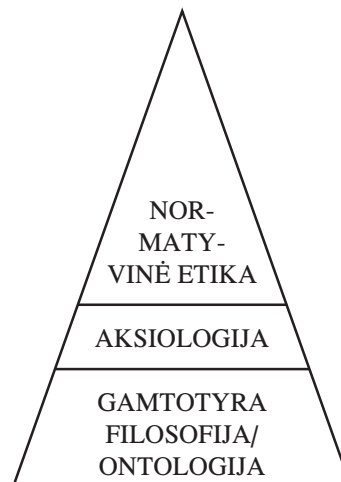
Ekologinės etikos turinio stuktūra

Šiandien ekologinė etika yra filosofinio-humanitarinio pobūdžio disciplina, kuri turinio požiūriu panaši į piramidę. Piramidės pagrindą sudaro *filosofija (ontologija)* ir *gamtotyra*, vidurį - *aksiologija*, o viršūnę - *normatyvinė etika*. Šios stuktūrinės dalys atsako į klausimus:

- kas yra gamta?
- kas yra žmogus?
- kaip žmogus turi elgtis gamtos atžvilgiu?

Kaip apskritai filosofijai, taip ir ekologiškai etikai būdingas nevienodas esminių dalykų supratimas. Įvairias ekoetines teorijas galima skirstyti į dvi grupes - antropocentristines ir ekocentristines. Antropocentrizmas ir ekocentrizmas - tai konceptualinės sistemos, skirtingai traktuojančios moralinių vertybių prigimtį bei moralinio respektavimo apimtį.

Antropocentristai laikosi požiūrio, kad visos vertybės yra žemiškos kilmės ir kad gamtoje egzistuojanti evoliuciškai susiklosčiusi ekologinė

struktūra saugotina dėl to, jog ji atitinka žmogaus išlikimo interesus, o pačiai gamtai nesvarbu, kokia ta struktūra. Joje nėra jokios privalomybės, nes iš to, kokia gamta yra, neplaukia tai, kokia ji turi būti. Tik pats žmogus suinteresuotas išsaugoti dabartinę ekologinę gamtos struktūrą, suteikiančią nišą žmonių giminei egzistuoti, nes natūraliai aplinkai iš esmės pasikeitus, gali tokios galimybės nelikti. Ekocentristai siekia apriboti besąlygišką žmogaus interesų dominavimą etikoje, teigdami, jog gamtoje egzistuoja savos, vidinės vertybės, kuriomis ir reikėtų grįsti moralinį žmogaus santykį su natūraliąja aplinka. O kas yra tos "vidinės" vertybės? "Vertybės (ir tikslai), kurios nėra tik priemonė kitoms, "aukštesnėms" vertybėms (ir tikslams) pasiekti, gali būti pavadintos vidinėmis (intrinsic) vertybėmis" (5, 87).

Antropocentrizmas ir ekocentrizmas, kaip ekologinės etikos priešingos koncepcijos, teoriniu požiūriu nėra perspektyvios sprendžiant žmogaus dorovinio santykio su gamta problemą. Tokios koncepcijos kyla iš žmogaus ir gamtos, kultūros ir natūros absoliutaus supriešinimo, kai iš vienos pusės gamta su savo rūšimis, o iš kitos - žmogus su kultūra laikomos viena kitai svetimos realybės. Toks supriešinimas aksiologijos plotmėje pasireiškia gamtos instrumentinės ir savaiminės vertės sampratomis.

Kada gamta traktuojama kaip oras, vanduo, maisto medžiagos bei kitų gyvybei svarbių sąlygų visuma, tai savaime suprantama, kad šie atskiri gamtiniai objektai yra tik instrumentinės vertybės. Juk žmogaus gyvenimo tikslai nėra tik kvėpuoti, valgyti ir gerti. Šiuo atveju remiamasi elementaristine gamtos samprata: gamta sudaryta iš įvairių dalių lyg koks mechaninis agregatas. Tai senojo, klasikinio mokslo požiūris, grindžiamas mechanizmu, redukcionizmu principais.

Šiuolaikinė gamtos samprata - *holistinė*. Holizmo (vientisumo) principą suformulavo Pietų Afrikos filosofas Janas Christianas Smetsas 1926 m. veikalė "Holizmas ir evoliucija". Vientisybę jis laikė centrine filosofijos sąvoka, kuri sintetina tai, kas subjektyvu ir objektyvu, materialu ir idealu. Tokia gamtos samprata subrendo ekologinių tyrimų pagrindu. Gamta suvokiama kaip organiška realybė, pasižyminti pastovumo, savitarpio priklausomybės, harmonijos bei kitomis panašiomis charakteristikomis. Gamtamokslinis-ekologinis aprašymas ir ekosisteminis vertinimas praranda griežtos priešpriešos pobūdį. Tai atveria naują aksiologinę perspektyvą, galimybę pereiti iš *esamybės* kategorijos į *gėrio* kategoriją, o iš pastarosios - į *privalomybės* kategoriją.

Ekologinės etikos turinio ypatybės

XX amžiaus paskutiniai dešimtmečiai ypatingi tuo, kad žmonija antrą kartą per savo istoriją suvokė esanti mirtinga (pirmą kartą tai įvyko amžiaus viduryje,

kai buvo pagaminta bei panaudota atominė bomba). Šis skaudus praregėjimas kilo globalinės ekologinės krizės akivaizdoje, žmonių giminei atsidūrus prie natūralios aplinkos, o kartu ir savęs, sunaikinimo ribos (beje, situacija irgi dažnai apibūdinama uždelsto veikimo bombos įvaizdžiu). Tačiau krizė - ne vien negatyvus reiškinys. Tai procesas, kai paaštrėja prieštaravimai, išryškėja spąstingos problemos. Kaip tik ekologinės krizės akivaizdoje žmonija iš naujo apmąsto savo vietą pasaulyje, ima giliau suvokti solidarumo vaidmenį bei svarbą.

Šiuos dvasinės kultūros pokyčius akivaizdžiai demonstruoja ekologinė etika, kuri ypač pabrėžia *bendražmogiškųjų vertybių prioritetą*, nes gamtos išsaugojimas - bendras ir svarbiausias žmonijos uždavinys. Juk užteršto oro masės, vėjo genamos, sklinda, nepaisydamos valstybių sienų; jų nepaiso ir užterštas upių vanduo, plukdydamas teršalus į jūras bei vandenynus; paukščiai aplanko ne tik skirtingus kraštus, bet ir skirtingus žemynus ir t.t. Taigi gamta yra viena bei vientisa planetos mastu, ir jos išsaugojimas - tai ne vienos ar kelių šalių reikalas, o visų tautų interesus atitinkantis tikslas. Negana to, ekologinė etika aktualizuoja ne tik bendražmogiškuosius, bet ir *globalinės dorovės* principus, gina visos esamybės teisę į būtį, akcentuoja pagarbą gyvybei, harmoningą visuomenės ir gamtos raidą (3).

Gamta, jos gėrybės, grožis yra visos žmonijos turtas, priklausantis ne tik mums, bet ir *būsimoms kartoms*, nepaisant to, kad mus skiria laiko sąlygos. "Ateities kartos, kurios dar neegzistuoja, taip pat įtrauktos į mūsų pareigą, nes jos susideda iš asmenų, kuriuos pradėti turi teisę dabartinės kartos ir kartu, jeigu ta teisė buvo pasinaudota, privalo saugoti tų asmenų egzistavimo sąlygas. Dabar gyvenanti žmonija negali bet ką daryti su gamta, kadangi ji neturi teisės bet kaip pasielgti su būsimųjų kartų laisve" (2, 25). Jungtinių Tautų Organizacijos (G.Brundtland komisijos) 1987 m. parengtame pranešime kalbama apie tai, kad reikia "sukurti prielaidas ilgalaikiai plėtrai; plėtrai, kuri patenkintų dabarties poreikius, kartu nepažeidžiant galimybės būsimoms kartoms patenkinti savo poreikius" (10, 9). Ši moralinė nuostata įėjo - kaip pagrindinė idėja - į 1992 m. Rio de Žaneiro konferencijoje priimtą tausojančios plėtros koncepciją. Vadinasi, moraliniai imperatyvai, kuriuos siekia suformuluoti bei pagrįsti ekologinė etika, įpareigoja mus gyventi ir elgtis taip, kad ir ateities kartoms nebūtų blogiau, t.y. kad ir jos paveldėtų sveiką, gyvybingą, tinkamą gyventi aplinką, pasižymintį kuo didesne rūšių įvairove augalijos bei gyvūnijos pasaulį, neišeikvotas gamtinių išteklių atsargas. Paminėti ekologinės etikos keliamų moralinių reikalavimų turinio bruožai leidžia daryti išvadą, kad ekologinei etikai, palyginti su ankstesnėmis etikos teorijomis, būdinga ryškesnė *orientacija į ateitį*, laiko diapazono išplėtimas. Šiuo atžvilgiu ekologinė etika yra žmogaus dorovinės esmės bei vertės išbandymas, skatinantis kiekvieną žmonių giminės narį siekti naujų dorovinių aukštumų, naujai įprasminti savo misiją Žemėje.

Etika neišsivaizduojama be humanizmo. Tačiau humanizmo samprata, būdinga Europos kultūrai nuo Renesanso laikų, per siaura ekologiškai. Negana to, anas humanizmas, pripažinęs žmogų aukščiausiąja būtybe, vieninteliu vertybių šaltiniu, supriešintu su gamta, ir pan., daugelio tyrinėtojų nuomone, yra gilioji ekologinės krizės priežastis. Dėl to ekologinė etika iš naujo apmąsto humanizmo pagrindus ir papildė juos ekologiniu matmeniu, moralinio vertinimo atskaitos tašku imdama ne žmogų patį savaime, o žmogaus būtį pasaulyje, žmogų kartu su gamta. “Mes, žmonės, nesame visų daiktų matas, - rašo vokiečių gamtos filosofas Klausas Michaelis Majeris-Abichas. - Žmonija su gyvūnais ir augalais, su žeme, vandeniu, oru ir ugnimi kilusi gamtos istorijoje kaip viena iš milijonų gyvybės medžių rūšių” (4,100). Iš minėto fakto daroma išvada, kad žmogus turi būti “teisingas ne tik žmonių visuomenėje, bet ir gamtinėje bendrijoje gyvūnų ir augalų, oro ir vandens, dangaus ir žemės atžvilgiu” (4, 102). Ta nauja humanizmo forma vokiečių futurologo O.K.Flechtheimo pavadinta *ekologiniu humanizmu* (1).

Išvados

1. Ekologinės etikos susiformavimas paskutiniaisiais XX a. dešimtmečiais yra žmogaus sąmonės reakcijos į civilizacijos plėtroje susiklosčiusią gyvybei nepalankią ekologinę situaciją rezultatas.

2. Tarp filosofinių bei religinių šios etikos ištakų ypač pažymėtina Šv. Pranciškaus Asyžiečio “natūralioji teologija”, Amerikos transcendentalistų R. Emersono, H.D. Toro romantinė gamtos vizija, V. Solovjovo, A. Šveicerio universalioji etika.

3. Kaip neatskiriama šiuolaikinės etikos tyrimų dalis, ekologinė etika pagrindžia kiekvieno mūsų planetos gyventojų moralinę atsakomybę už savo elgesio padarinius gamtai ir ateities kartoms, tuo išplėsdama moralinio respektavimo apimtį erdvės ir laiko aspektu.

4. Ekologijos ir filosofijos tyrimų pagrindu susiklosčiusi holistinė gamtos samprata sudaro galimybę iš esybės kategorijos pereiti į gėrio kategoriją, o iš pastarosios - į privalomybės kategoriją. Šitokiu būdu ekologinė etika neįstringa neproduktyvioje antropocentizmo ir ekocentrizmo konfrontacijoje ir įgyja tolesnės vaisingos raidos perspektyvą.

Literatūra

1. *Flechtheim O.K.* Ist die Zukunft noch zu retten? - Hamburg, 1987.
2. *Griunevaldas B.* Ekologija, teisė, moralė // Filosofija, sociologija. 1993, Nr. 3 (12).
3. *Kalenda Č.* Globalinės dorovės koncepcija // Filosofija, sociologija. 1997, Nr. 2.
4. *Meyer-Abich K.M.* Dreissig Thesen zur Praktischen Naturphilosophie // Ethik der Wissenschaften. Band V. - München, 1986.
5. *Nida-Rümelin J.* Ethik und Umwelt // Öko-Lexikon. - München, 1990.
6. *O'Hara C.* Pankų filosofija. Vert. iš anglų k. - K., 1993.
7. *Pavilionis R.* Henry David Thoreau ir jo pasaulis // Thoreau H.D. Voldenas, arba gyvenimas miške. Apie pilietinio napaklusumo pareigą. - V., 1997.
8. *Šveiceris A.* Kultūra ir etika. - V., 1989.
9. *Uexküll von J.* Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. - Hamburg, 1956.
10. *Unsere Gemeinsame Zukunft.* - Greven, 1987.
11. *Агни-Йога: Зов, Озарение, Община.* - Кемерово, 1990.
12. *Головнев А.В.* Говорящие культуры: традиции самодийцев и угров. - Екатеринбург, 1995.
13. *Паррингтон В.Л.* Основные течения американской мысли. Т.2. - М., 1962.
14. *Соловьев Вл.* Сочинения в 2-х т. Т. I. - М., 1988.
15. *Хесле В.* Философия и экология. Пер. с немецк. - М., 1993.
16. *Человек и культура: критика антропоцентризма: Сборник обзоров.* - М., 1995.
17. *Эмерсон Р.* Эссе. - М., 1986.

WERDEGANG DER ÖKOLOGISCHEN ETHIK

Zusammenfassung

Die Entstehung der ökologischen Ethik in den letzten Jahrzehnten des XX. Jahrhunderts ist das Resultat des Reagierens des menschlichen Bewusstseins auf die im Laufe des Sichentfaltens der Zivilisation entstandene ungünstige ökologische Situation. Als untrennbarer Teil der gegenwärtigen Ethik, begründet die ökologische Ethik die moralische Verantwortung eines jeden Bewohners unseres Planeten für die Folgen seines Verhaltens gegenüber der Natur und den späteren Generationen. Unter den philosophischen und religiösen Quellen dieser Ethik sollten "die natürliche Theologie" des Heiligen Franz von Assisi, die romantische Vision der Natur von Transzendentalphilosophie (R.Emerson, H.D.Thoreau) sowie die Universalisierungstendenzen in der Ethik (W.Solowjow, A.Schweitzer) hervorgehoben werden. Die ökologische Ethik erweitert den Umfang des moralischen Respekts und von neuem bedenkt die Grundlagen des Humanismus.

Kitos Č. Kalendos publikacijos ekologinės etikos klausimais

- Abejingumas gamtai: priežastys ir motyvai // Gamta ir dorovė. V.: "Tėviškės gamtos" redakcija, 1990.
- Moralinė atsakomybė už gamtos išsaugojimą // Problemos 43. V.: Mintis, 1990.
- Gamta ir etika // Mūsų gamta. 1991, Nr. 1.
- Ekologinė krizė ir dorovė. V.: Ethos; VPU, 1992.
- Ekologinis idealas. V.: Ethos; VPU, 1992.
- Ekologinės etikos paskirtis. V.: Ethos; VPU, 1993.
- Būties aukštuma // Mokykla. 1993, Nr. 2.
- Gyvybės specifika ir ekologinė etika // Žmogus ir pasaulis. Kaunas-Akademija, 1993.
- Ekologinė etika rizikos visuomenėje // Filosofija, sociologija. 1993, Nr. 3(12).
- Mūsų sielos veidrodis // Mūsų gamta. 1994, Nr.2.
- Ekologinė etika ir asmenybės kultūra // Kultūra: bendroji ir tautiškoji. K.: Technologija, 1994.
- Žanas Žakas Ruso ir gamta // Mokslas ir gyvenimas. 1994, Nr.7.
- Gyvasis pasaulis ir etika. V.: Ethos; VPU, 1995.
- Neprievartos kategorija ekologinėje etikoje // Neprievarta ir tolerancija kintančioje Rytų ir Vidurio Europoje. V.: Filosofijos ir sociologijos intas, 1995.
- Mitas ir ekologija // Liaudies kultūra. 1995, Nr.6.
- Ekologinis-dorovinis imperatyvas: ištakos ir turinys // Problemos 49. V.: VU, 1996.
- Apie ekologinės etikos dalyko kriterijų ir turinį // Švietimo reforma ir mokytojų rengimas, t. 2. V.: VPU, 1996.
- Iš ekologinės etikos tapsmo istorijos // Problemos 50. V.: VU, 1996.
- Ekologinė etika pomoderninio mąstymo erdvėje // Postmodernizmas ir jo vieta filosofijoje. V.: VU, 1997.
- Globalinės dorovės koncepcija // Filosofija, sociologija. 1997, Nr.2.
- Ekologinė krizė: etinis aspektas // Filosofija: žmogus, mokslas, technika. K.: Technologija, 1997.
- Ekologinė krizė ir žmogaus kaltė // Filosofija. K.: Technologija, 1997.
- Istorinė humanizmo sklaida: ekologinis aspektas // Humanizmas, demokratija ir pilietiškumas mokykloje. V.: VPU, 1997.
- Ekologinė etika ir lyčių santykių problema // Feminizmas, visuomenė, kultūra. V.: VU, 1997.
- Vertybių pagrindimas ekologinėje etikoje // Problemos 51. V.: VU, 1997.

Ekologinė etika ir sveika aplinka // Medicina. 1997 Gruodis. T.33. Priedas: Sveikata. Žmogus. Visuomenė. K., 1997.
Descartes'o ontologija ir gamtos valdymo idėja // Problemos 52. V.: VU, 1998.

Turiny

Ekologinė krizė	3
Kaip išeiti iš krizės?	4
Ekologija: nuo augalo iki asmenybės	5
Ekologinės etikos filosofinės ištakos	7
Universalioji XX amžiaus etika	9
Ekologinės etikos turinio stuktūra	11
Ekologinės etikos turinio ypatybės	12
Išvados	14
Literatūra	15
Zusammenfassung	16
Kitos Č. Kalendos publikacijos ekologinės etikos klausimais	17

Česlovas Kalenda
EKOLOGINĖS ETIKOS TAPSMAS

SL 605. Tir. 150 egz. Sp. 1. 1,25. Užsak. Nr. 39
Maketavo, spausdino ir išleido VPU leidykla
Kaina sutartinė